

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 1, Αρ. 2 (1924)

Δελτίον ΧΑΕ 1 (1924), Τεύχη γ'-δ', Περίοδος Β'

Ξυλόγλυπτος βυζαντινή θύρα

Αναστάσιος Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

doi: [10.12681/dchae.1694](https://doi.org/10.12681/dchae.1694)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΟΡΛΑΝΔΟΣ Α. Κ. (2013). Ξυλόγλυπτος βυζαντινή θύρα. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1(2), 69–73. <https://doi.org/10.12681/dchae.1694>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Ευλόγλυπτος βυζαντινή θύρα

Αναστάσιος ΟΡΛΑΝΔΟΣ

Δελτίον ΧΑΕ 11 (1924), Τεύχη γ'-δ', Περίοδος Β' • Σελ. 69-73

ΑΘΗΝΑ 1924

ΞΥΛΟΓΛΥΠΤΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΘΥΡΑ

Λόγω τοῦ εὐφθάρτου καὶ εὐφλέκτου τοῦ ξύλου ἐλάχιστα εἶναι τὰ παραδείγματα βυζαντινῶν ξυλίνων θυροφύλλων, ἅτινα διετηρήθησαν μέχρι σήμερον. Πράγματι καὶ εἰς ἐκεῖνα ἀκόμη τὰ βυζαντινὰ κτίρια, ἅτινα διετήρησαν μέχρις ἡμῶν σχεδὸν ἀνεπαφρον τὴν ἀρχιτεκτονικὴν των καὶ τὸν πλαστικὸν ἢ γραφικὸν αὐτῶν διακόσμον τὰ μόνα μέρη, ἅτινα θὰ εὕρωμεν ἀσφαλῶς μεταβεβλημένα καὶ πολλακίς ἀντικατασταθέντα διὰ τῶν αἰῶνων εἶναι τὰ ξύλινα αὐτῶν θυρόφυλλα. Οὕτω π. χ. ἐν Ὁσίῳ Λουκᾷ τῆς Λεβαδείας, ἐν Ὁσίῳ Μελετίῳ καὶ ἀλλαχοῦ βλέπομεν σήμερον ἐντὸς λαμπρῶν μαρμαρίνων ἀναγλύφων πλαισίων ἀγνώως βυζαντινῶν, παλαιὰ ξύλινα θυρόφυλλα κατεσκευασμένα αἰῶνας ὄλους ὑστερώτερον κατ' ἐντελῶς μουσουλμανικὴν τεχνοτροπίαν διὰ συνδυασμοῦ ὀρθογωνίων καὶ τετραγώνων περαστῶν τυμπαnidίων. Τὸ εὐφθαρτον καὶ εὐφλεκτον τοῦ ξύλου ἐπιθυμοῦντες ν' ἀποφύγωσιν οἱ βυζαντινοὶ προσέτρεξαν, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνας — ὅπου βεβαίως τὰ οἰκονομικὰ μέσα τὸ ἐπέτρεπον — εἰς τὴν ἐπένδυσιν τῶν ξυλίνων θυροφύλλων δι' ὀρειχαλκίνων ἐλασμάτων, ἅτινα χάριν μείζονος πολυτελείας συχνάκις ἐπιηργύρωνον ἢ ἐπεχρύσωνον. Τοιαῦται δ' ἦσαν αἱ χρυσαῖ ἢ ἀργυραῖ πύλαι, ἃς συχνάκις ἀναφέρουσιν οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς. Τὰ ἐπενδύοντα τὸν ξύλινον σκελετὸν τῆς θύρας ὀρειχάλκινα ἐλάσματα διεκοσμοῦντο εἴτε δι' ἰσχυρῶς ἀναγλύπτου διακόσμου εἴτε κατὰ τὸν δαμασκηνὸν τρόπον ἤτοι δι' ἐγχαράξεως τοῦ κοσμήματος καὶ βιαίας εἰς τὸ χάραγμα εἰσαγωγῆς τῆ βοηθεία σφύρας ἀργύρου ἢ ἄλλης ὕλης συνήθως ἐγχρώμου. Καὶ τοῦ μὲν πρώτου συστήματος παράδειγμα ἔστωσαν αἱ περιλάλητοι «χρυσαῖ πύλαι» τῆς Ἀγ. Σοφίας Κωνσταντινουπόλεως (838 μ. Χ.), αἵτινες φέρουσι καὶ τμήματα τοῦ δευτέρου τρόπου διακοσμήσεως, τοῦ δὲ δευτέρου συστήματος πολλὰ θύραι εὑρῆνται ἐν ναοῖς ἢ μοναῖς

τῆς Ἰταλίας ὡς π. χ. αἱ ἐν Amalfi (1066 μ. Χ.), Ρώμῃ (1070), Monte Gargano (1076) καὶ Atrani (1087) ἀφιερωθεῖσαι ὑπὸ τῆς οἰκογενείας τοῦ πλουσίου ἐν Amalfi ἐμπόρου Πανταλέοντος, ἡ θύρα τῆς Μονῆς Monte Cassino (1066), ἡ τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ τοῦ Salerno, Ἀγ. Μάρκου Βενετίας (1085) Trani, Bari ¹. Τοῦ αὐτοῦ τέλος συστήματος εἶναι καὶ ἡ ὄρειχαλκίνη θύρα τῆς εἰς Ἄθω μονῆς Βατοπεδίου ⁽²⁾. κλπ. Πᾶσαι αὐταὶ αἱ θύραι κατεσκευάσθησαν ἐν ἐργαστηρίοις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ βυζαντινῶν τεχνιτῶν, ὡς σαφῶς δηλοῦσιν αἱ ἐπὶ τινῶν ἐξ αὐτῶν κεχαραγμένα ἐπιγραφαὶ ὡς καὶ τὰ διακοσμητικὰ τῶν θέματα καὶ ἡ τεχνοτροπία.

Ὡς θὰ παρατηρήσῃ ἡδη ὁ ἀναγνώστης, ἐκ τῶν παρατεθεισῶν χρονολογιῶν κατασκευῆς, αἱ ὡς ἄνω μετ' ἐπεन्दύσεων, βυζαντινῆς τεχνοτροπίας, θύραι εἶναι πᾶσαι ἀρχαιότεραι τοῦ ἔτους 1200. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐντεῦθεν ἡ μὲν τέχνη τῆς Δύσεως παρουσιάζει πλεῖστα τοῦ εἴδους τούτου παραδείγματα θυρῶν παραλαβοῦσα καὶ υἰοθετήσασα τὸ ἐκ Βυζαντίου σύστημα ἐφ' οὗ ἐφήρμοσε τὰ ἴδια αὐτῆς διακοσμητικὰ θέματα. Τουναντίον ἡ βυζαντινὴ τέχνη φαίνεται ὅτι ἐγκατέλειπε ἀπὸ τοῦ 1200 τὴν διὰ μετᾶλλου ἐπέδυσιν ἐφαρμοσάσα τὴν ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ξύλου κατασκευὴν τῆς ἀναγλύφου διακοσμῆσεως. Τοῦτο τουλάχιστον συνάγεται ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τῆς ἐλλείψεως θυρῶν ὄρειχαλκίνων βυζαντινῆς τεχνοτροπίας νεωτέρων τοῦ 1200, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐκ τῆς ὑπάρξεως θυρῶν ξυλογλύπτων οὐχὶ ἀρχαιότερων τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Γνωστὰς δὲ μέχρι σήμερον θύρας ξυλογλύπτους ἔχομεν τὴν τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῆς Ἀχρίδος ⁽³⁾ εἰκονίζουσας πολεμιστὰς Ἀγίους μετὰ κενταύρων καὶ ζώων, τὰς τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ μονῶν Rila ⁽⁴⁾ καὶ Sleptscha ⁽⁵⁾ ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Σόφιας, τὴν ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς

(1) Περὶ τῶν θυρῶν τούτων ὄρα Bertaux: L'art dans l'Italie méridionale I 403 καὶ H. W. Schulz: Denkmäler der Kunst des Mittelalters in Unteritalien III 228-245.

(2) Kondakov Pamjatni christianskago iskusstva na Afonje, 1902, Πίν. XXXVIII.

(3) Kondakov: Makedonija πίν. III, Millet: L'ancien art serbe εἰκ. 168, Diehl: Manuel d'art byzantin εἰκ. 417

(4) Filow: Altbulgarische Kunst πίν. XXXV.

(5) Filow: ἔ. ἀ. πίν. XXXVI

Τυφλίδος γεωργιανήν θύραν (1) καὶ τὴν ἀρμενικὴν θύραν τοῦ ἐν Βηθλεὲμ ναοῦ τῆς Γεννήσεως. Εἰς ταύτας δέξω νὰ προσθέσω τὴν θύραν τῆς παρὰ τὴν Ἐλασσόνα μονῆς τῆς Ὀλυμπιωτίσεως, ἣς κατὰ τὴν ἐπὶ τῆς θύρας ἐπιγραφὴν «ἀνεκαινίσθησαν αἱ πύλαι ἔτους, ςωΔ' Ἰουν. Γ' (=1296) καὶ τέλος τὴν κατωτέρω δημοσιευομένην, κατὰ σχέδιόν μου (εἰκ. 1) θύραν τοῦ παρὰ τὸ Βουργαρέλι τῆς Ἄρτης, ἐν θέσει Παλαιοχώρι Βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Βελλᾶς. (2)

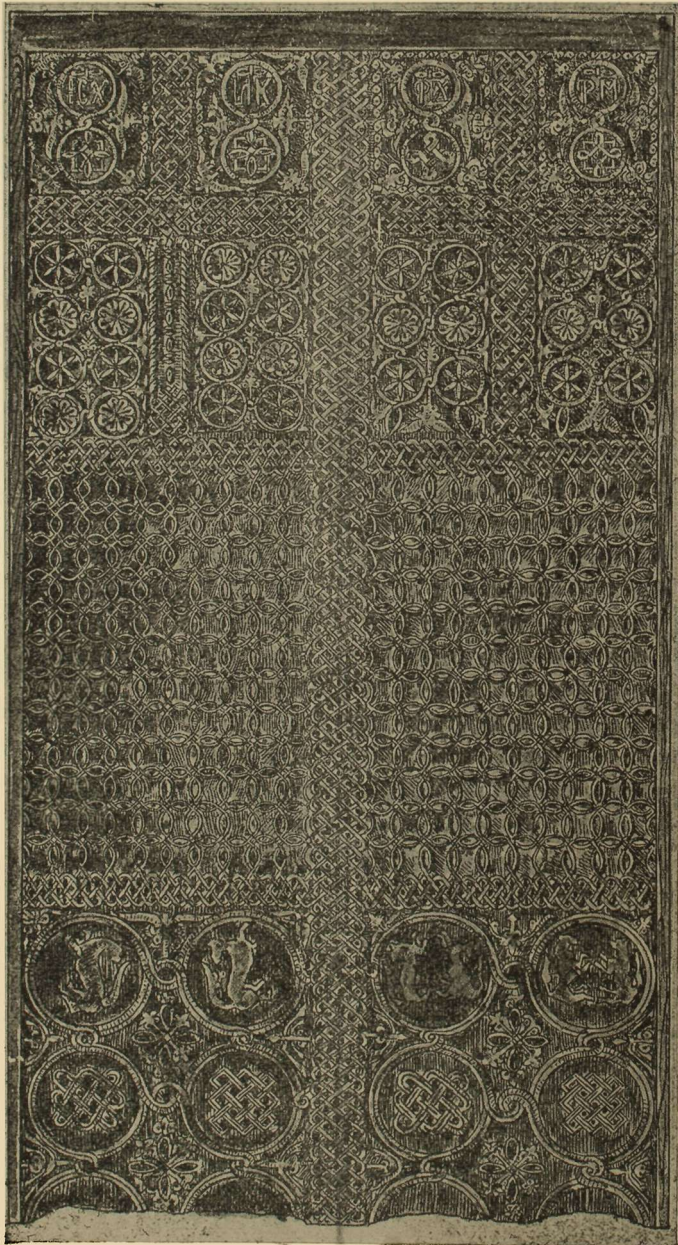
Ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν θύρα διαστάσεων 0.90X1.71X0.05, κατεσκευασμένη ἐξ ξύλου δρυὸς καὶ ἀπαρτιζομένη ἐκ δύο θυροφύλλων κλείει σήμερον τὸ μεταξὺ νάρθηκος καὶ κυρίως ναοῦ ἄνοιγμα. Ἡ θέσις ὅμως αὕτη τῆς θύρας δὲν εἶνε καὶ ἡ ἀρχικὴ διότι τὰ θυροφύλλα ἔχουσι κοπῆ, ὡς ἀποδεικνύει ἡ ἀπότομος διακοπὴ τῆς διακοσμῆσεως, καὶ δὴ ἀνομοίως ἐκάτερον, ἵνα προσαρμοσθῶσιν εἰς τὸ μικρότερον ἄνοιγμα, ὅπερ κλείουσι σήμερον. Ποία ἦτο ἡ ἀρχικὴ θέσις τῆς θύρας δὲν γνωρίζομεν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν λεπτοτάτην διακόσμησιν, ἣτις καλύπτει πᾶσαν τὴν ἐπιφάνειαν τῶν θυροφύλλων, αὕτη χωρίζεται εἰς τρεῖς καθ' ὕψος ζώνας, ἴσου ὕψους. Ὁ χωρισμὸς δὲ τῶν ζωνῶν τούτων γίνεται διὰ σπειρωτοῦ πλέγματος, δι' ὁμοίου δὲ πάλιν ἀλλὰ παχυτέρου πλέγματος χωρίζονται κατακορῦφως ἀπ' ἀλλήλων τὰ θυροφύλλα. Καὶ ἐν μὲν τῇ κατωτάτῃ ζώνῃ εἰκονίζονται ἐντὸς κύκλων συνδεομένων διὰ κόμβων ἄνω μὲν ζῶα εἶτε μεμονωμένα ἐπιστρέφοντα τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν οὐρὰν των, εἶτε ζεῦγος ζώων, ἀντωπῶν ἢ ἐπιστρεφομένων· κάτω δὲ γεωμετρικὰ κοσμήματα, πλέγματα εὐθύγραμμα ἢ καμπυλόγραμμα ἐκ τῶν συνήθως ἐν τῇ βυζαντινῇ τέχνῃ ἀπαντωμένων. Ἡ διακόσμησις δὲν περιορίζεται μόνον ἐκτὸς τῶν κύκλων ἀλλ' ἐκτείνεται καὶ εἰς τὰ μεταξὺ τῶν κύκλων κενὰ, ἅτινα πληροῦνται διὰ ποικίλοσχημῶν ἀνθεμίων.

Ἡ δευτέρα ζώνη φέρει ἑπλὴν καμπυλόγραμμον διακοσμίησιν ἀπλουμένην ἐν εἴδει ἀλύσεως καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν συνενουμένην δὲ λίαν τεχνιέντως μετὰ τῶν σπειρωτῶν πλεγμάτων, ἅτινα τὴν περιβάλλουσι.

(1) Strzygowski: Altai-Iran und Völkerwanderung εἰκ. 126.

(2) Περὶ τοῦ ναοῦ τούτου θέλω πραγματευθῆ προσεχῶς ἀλλαχοῦ ἐν ἐκτάσει.

Τέλος ἡ ἀνωτάτη ζώνη διακοσμεῖται διὰ μεγάλων σταυρῶν ἀποτελεσθέντων ἐκ σπειρωτῶν πλεγμάτων, πλὴν μικροῦ τμήματος τοῦ κάτω σκέλους τοῦ ἀριστεροῦ σταυροῦ, ἐνθα ἄντι πλέγματος ἐτοποιητήθη ἐν τῷ μέσῳ μὲν ἀστράγαλος, ἑκατέρωθεν δὲ βεργία μετὰ ἐλικοειδοῦς διακοσμῆσεως. Τὰ μεταξὺ τῶν σκελῶν τοῦ σταυροῦ καταλειπόμενα ὀρθογώνια διαμερίσματα εἶνε καὶ αὐτὰ ἐξ ὀλοκλήρου διακεκοσμημένα διὰ μικρῶν κύκλων συνδεομένων διὰ κόμβων. Ἐντὸς τῶν κύκλων τούτων, ὧν ὁ ἀριθμὸς εἰς ἕκαστον διαμέρισμα εἶναι ἄνω μὲν δύο, κάτω δέ, ἀριστερὰ μὲν ὀκτώ, δεξιὰ δ' ἕξ, ἐγλύφησαν ἀστέρες ἐξάκτινοι, ρόδακες, καμπυλόγραμμα καὶ εὐθύγραμμα γεωμετρικὰ κοσμήματα καὶ τέλος ἐντὸς τῶν τεσσάρων ἀνωτάτων κύκλων τὰ ἐξῆς μονογραφήματα

$$\overline{\Gamma C} \times \parallel NK \quad \text{καὶ} \quad \Phi X \parallel \Phi \Pi.$$

ἢτοι Ἰησοῦς Χριστὸς Νικᾶ καὶ φῶς Χριστοῦ φαίνει πᾶσιν. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἐνταῦθα τὰ μεταξὺ τῶν κύκλων κενὰ διακοσμήθησαν διὰ μικρῶν ἀνθεμίων, καθ' ὃν τρόπον καὶ τὰ τῶν κύκλων τῆς κάτω ζώνης.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρονολογίαν κατασκευῆς τῆς περιγραφείσης θύρας, αὕτη δὲν δύναται νὰ εἶνε προγενεστέρα τοῦ χρόνου τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ, ὅστις, καθ' ἃ ἀπέδειξεν ὁ δημοσιεύσας τὴν ἀνωθεν ἀκριβῶς τῆς ἡμετέρας θύρας γεγραμμένην κτιτορικὴν ἐπιγραφὴν Σπ. Λάμπρος, εἶνε τὸ ἔτος 1281 (1). Ἄλλως τε δὲ καὶ τὰ θέματα καὶ ἡ τεχνουργία τῆς θύρας ἀποδεικνύουσιν αὐτὴν ὡς ἔργον τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τοῦ δεσποτάτου. Δὲν εἶναι μάλιστα οὐδὲ ὀλίγον ἀπίθανον τὴν θύραν ταύτην νὰ προσέφερον εἰς τὴν μονὴν Βελλᾶς αὐτοὶ οἱ κτίτορες τοῦ ναοῦ δεσπότηαι Ἄρτης Νικηφόρος καὶ Ἄννα, ὧν αἱ ὄχραι ἐκ τοῦ χρόνου προσωπογραφίαι κοσμοῦσι τὸ ὑπεράνω τῆς περιγραφείσης θύρας τοίχωμα. Ἄλλ' οὐδὲ νεωτέρα τοῦ 1320 δύναται νὰ εἶνε ἡ ἐν λόγῳ θύρα, καθόσον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐντεῦθεν σβέννυται πλέον πᾶσα ἡ καλλιτεχνικὴ ζωὴ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου.

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ

(1) Νέος Ἑλληνομνήμων 2,297.